

साम्राज्येश्वर महादेव मन्दिर तथा धर्मशालाको जीर्णोद्धार तथा व्यवस्थापन एक रिपोर्ट

— भेषनारायण दाहाल

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

भारतको उत्तर प्रदेशस्थित वाराणसी हिन्दूहरूको पवित्र तीर्थस्थलहरूमध्ये एक हो । परापूर्वकालदेखि नेपालीहरू ज्ञान हासिल गर्न र आफ्ना पितृहरूको उद्धार गर्न वाराणसी जाने गर्दछन् ।

वाराणसीमा रहेका विभिन्न घाटहरूमध्ये ललिताघाट र राजराजेश्वरी घाट प्रख्यात छन् । यी घाटहरू श्री रणवहादुर शाहका रानीहरू ललीतत्रिपुरासुन्दरी र राजराजेश्वरी देवीको नामबाट राखिएका हुन् । श्री रणवहादुर शाह स्वामी “निर्गुणानन्द” भएपछि केहि वर्ष काशीमा बसेका थिए । उनले जप गर्ने आसन हाल पनि ललिताघाटमा सुरक्षित छ ।

साम्राज्येश्वर महादेव मन्दिर श्री ५ राजेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको समयमा उनकी रानी साम्राज्यलक्ष्मी देवी शाहको अन्तिम इच्छा अनुसार श्री ५ राजेन्द्र र श्री ५ सुरेन्द्रले साम्राज्येश्वर महादेव मन्दिर र धर्मशाला वि.सं १९०० सालमा बनाउन लगाएको कुरा मन्दिरको गजुरमा रहेको अभिलेखबाट बुझ्न सकिन्छ । सोही अभिलेख अनुसार यो मन्दिर बनाउन खजाञ्ची शिव प्र. अर्याल खटिएर आएका थिए ।

गजुरमा भएको अभिलेख निम्न प्रकारको छ ।

“स्वस्ति श्री श्री श्री श्री श्री नेपालका बडामहारानी साम्राज्ये लक्ष्मी देवी वाट १८९८ साल आश्विन वदि ६ रोज ४ का दिन स्वर्ग्य होइबक्सनु हुन्या वपतमा श्री काशीमा श्री शिव स्थापना देवालय चौघेरा मेरा निमित्त बनाउनु भनि हुकुम बक्सनु भयाको थियो । पछि १९०० सालमा श्री श्री श्री श्री श्री महाराजाधिराज राजेन्द्र विक्रम शाह श्री श्री श्री श्री श्री युवराजधिराज सुरेन्द्र विक्रम शाहबाट बनाई श्री साम्राज्येश्वर प्रति गरी संवत १९०० साल मिति माघ वदि ३ रोज ४ का दिन चढाइ बक्सनु भयाको गजुर हो यो गजुर बनाउनाको माफत पजाचि शिव प्रसाद अर्याल शूभम् ।” त्यस्तै डा. जगदिशचन्द्र रेग्मीज्यूका अनुसार यो मन्दिर बनाउन रु. ४,४४०/- खर्च लागेको कुरा शाहकालीन वास्तुकलामा उल्लेख गर्नुभएको छ ।

यो मन्दिर ४५ फुट उचाइको छ । २७ फुट लम्बाई र २७ फुट चौडाईको छ । यसमा काष्ठकलाका ज्यादै उत्कृष्ट कालिगडी देख्न सकिन्छ । देश बाहिर यस्तो प्रकारको मन्दिर अन्त कतै पनि छैन । त्यसैले पनि यसको महत्त्व ज्यादै छ । यो मन्दिर गंगाको किनारमा दक्षिणतर्फ फर्केको छ । यसका ४ वटा ढोकाहरू छन् । यो मन्दिर भित्र शिवलिङ्ग छ । यो मन्दिरको भित्र चारकुनामा शिव पाञ्चायन देवताहरू सूर्य,

विष्णु, गणेश र भगवतीका मूर्तिहरू छन् । जीर्णोद्धार गर्दा सूर्यको मूर्ति चोरी भई हराएको थियो । पछि काठमाडौंबाट लगेर पुनः प्रतिस्थापन गरियो । यो मन्दिर नेपाली तले शैलीमा निर्माण गरिएको छ । पशुपतिनाथको मन्दिरसंग मेल खाने हुनाले काशीमा अधिकांश नेपालीहरू यो मन्दिरलाई पशुपतिनाथको मन्दिरको रूपमा पनि चिन्दछन् ।

त्यस्तै मन्दिरका खुड्किलामा रहेका लकुलिश र भैरवका मूर्तिहरू पहिले नै हराइसकेकोमा मन्दिर जीर्णोद्धार गर्दा नेपालबाट लगेर पुनः प्रतिस्थापन गरियो । चौघेरा धर्मशालाको बीचमा चोक छ । ३ मुखे झ्यालहरू ज्यादै कलात्मक छन् । टुंडालहरू, मेठहरू, धामहरू आदि सबै काष्ठकलाका उत्कृष्ट कालिगडीका नमूनाका रूपमा देख्न सकिन्छ । धर्मशाला भित्र प्रवेश गर्ने कोहि पनि नेपालीले आफूलाई नेपालको भक्तपुरको कुनै चोकमा भएको अनुभूति गर्दछ । यो ज्यादै सुन्दर छ ।

जीर्णोद्धार कार्य

यो मन्दिरको निर्माण भएपछि २०३५ सालसम्ममा कहिले-कहिले यसको जीर्णोद्धार भएको थियो त्यसको कुनै लिखित प्रमाणहरू पाइएको छैन । तैपनि वि.सं २०२० सालमा भवन विभाग र गुठी संस्थानको सक्रियतामा धर्मशालाको जीर्णोद्धार भएको कुरा गुठी संस्थानबाट थाहा हुन आएको छ ।

वि.सं. २०३५ सालमा स्वर्गवासी राजा रानी श्री ५ वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेव र ऐश्वर्य राज्य लक्ष्मी देवी शाहबाट मन्दिरमा सवारी भई पूजाआजा गरिबक्स पुरातत्त्व विभाग र गुठी संस्थानलाई मन्दिर र धर्मशालाको जीर्णोद्धार गर्न निर्देशन बक्स भएको थियो । त्यसपछि २०३५/१२/६ को मन्त्रीपरिषद्को निर्णय अनुसार सो धर्मशालाको जीर्णोद्धार सम्बन्धी अध्ययन गर्न श्री अध्यक्ष गुठी संस्थान, श्री महानिर्देशक पुरातत्त्व विभाग, श्री का.मु. चिफ इन्जीनियर आवास भवन तथा भौतिक परियोजना विभाग र श्री सांस्कृतिक सहचारी शाही नेपाली राजदूतावास दिल्ली समेतको एउटा टोली बनारस गएको थियो सो टोलीले स्थलगत भ्रमण गरी

पुरातात्विक विशेषता र जीर्णोद्धार सम्बन्धी एउटा प्रतिवेदन दिएको थियो । जसमा मुख्य-मुख्य निम्न लिखित छन् ।

- क) मन्दिर र धर्मशाला नेपाली वास्तुकलाको एउटा सुन्दर र उच्चकोटीको नमूनाको रूपमा रहेको हुनाले यसको सावधानीका साथ संरक्षण र सुरक्षा गर्नुपर्ने ।
- ख) मन्दिर र धर्मशालाको जीर्णोद्धार गर्दा यसको मौलिक शैलीमा नै जीर्णोद्धार गर्नुपर्ने ।
- ग) धर्मशाला चोक शैलीमा बनेको तर यसको तीन लडमात्र रहेकोले अर्को लडको पुनः निर्माण गर्नुपर्ने ।
- घ) धर्मशालाको जीर्णोद्धार गर्दा रासायनिक उपचार गरी प्रयोगमा लिन सकिने जति काष्ठकलाकृतिको पुनः प्रयोग गरी नष्ट भएका काष्ठकला कृतिहरूलाई हुबहु नयाँ बनाई प्रयोग गर्नुपर्ने ।
- ङ) मन्दिरको छानामा प्रयोग भएको भिँगटीहरू नेपालबाट नै ल्याइएको हुनाले र बनारसमा नबन्ने हुनाले भारपातहरू उभ्रेर समस्या पर्ने आदि कारणले गर्दा संरक्षणमा समस्या आइपर्ने हुनाले यसको सट्टा स्थायी सामग्री प्रयोग गर्नसके समस्याको निराकरण हुनसक्ने महसूस गरी हाम्रो प्राचीन परम्परागत वास्तुकलामा पनि भिँगटी, पित्तल वा तामामा सुन मोलम्बा भएको पाइन्छ । तामामा सुन मोलम्बा महँगो पर्ने हुनाले मितव्ययीता र व्यवहारिक दृष्टिबाट पित्तलको छाना राख्न उपयुक्त हुने ।
- च) बनारसको चौघेरा धर्मशालाको एक ठाउँमा नेपालको परिचय दिने किसिमको वाचनालय तथा नेपाल सम्बन्धी पुस्तकालय समेतको सूचना केन्द्र खोल्नु अत्यन्त सामयिक हुने र विदेशी पर्यटकहरूलाई नेपाल सम्बन्धी जानकारीहरू उपलब्ध गराई धार्मिक तिर्थयात्रीहरूलाई नेपालमा भित्र्याउन सकिने सम्भावना देखिन्छ ।
- छ) मन्दिर र धर्मशालाको जीर्णोद्धार गर्दा ज्यादै सावधानीपूर्वक नेपाली मौलिकतामा आँच नआउने गरी भक्तपुरको मठहरूको सफल र सही ढङ्गले

जीर्णोद्धार गरे जस्तै उच्चकोटीको पुरातात्विक जीर्णोद्धार गराउनु पर्ने ।

ज) परम्परागत निर्माण सामाग्रीहरू काठमाडौँबाट नै ढुवानी गरी लैजानुपर्ने ।

माथिका सूभावहरूको आधारमा रु. १०,००,०००/- निकासा भयो र पुरातत्त्व विभागले ऋषिकेशव रेग्मी र दुर्गारत्न वज्राचार्यलाई बनारसको साम्राज्येश्वर महादेव मन्दिर र धर्मशाला जीर्णोद्धार गर्न खटाएको थियो । त्यसपछि मन्दिरमा भएको भिँगटीको छाना हटाएर पित्तलको छाना राख्ने काम भयो । मन्दिरका टुँडालहरू, धर्मशालाका सामानहरू, ढोकाहरू सबै पाटन औद्योगिक क्षेत्रबाट बनारस पुऱ्याइए पनि मन्दिरमा केहि टुँडालहरू राख्ने काम भयो । धर्मशालाको केहि पनि काम हुनसकेन । धर्मशाला बेवारिसे अवस्थामा रहेपछि काशीका राजा डा. विभूतिनारायण सिंहले ३० नोभेम्बर १९९२ मा स्व. श्री ५ वीरेन्द्रलाई घाटहरूको सुन्दरताको रूपमा रहेको ललिताघाटमा नेपाली धर्मशालाको जीर्णोद्धार गरी सांस्कृतिक सूचना केन्द्र खोल्न एक पत्र पठाएका थिए । त्यसपछि तत्कालिक प्रधानमन्त्री गिरिजा प्र. कोइराला प्रथमपटक प्रधानमन्त्री भएर भारत भ्रमणमा जानु भएको अवस्थामा फर्कदा ललिताघाटस्थित नेपाली मन्दिरमा पनि भ्रमण गर्नु भएपछि पुरातत्त्व विभागलाई मन्दिर र धर्मशालाको जीर्णोद्धार गर्न निर्देशन दिनुभएको थियो ।

त्यसै अनुसार २०५०/९/५ को मन्त्रीपरिषद्को निर्णय अनुसार तत्काल ने.रु. १० लाख निकासा गरियो । पुरातत्त्व विभागबाट परियोजना प्रमुख भेषनारायण दाहाल, ओ.सी. गोपाल भ्ना र सह-लेखापाल न्हुच्छेरत्न महर्जनलाई खटाइएको थियो ।

आ.व. ०५०/०५१ पहिलो वर्षमा धर्मशालाको पश्चिमपट्टिको भाग जीर्णोद्धार गर्ने काम भयो ।

आ.व. ०५१/०५२ मा रकम निकासा भएन । आ.व. ०५२/०५३ मा ३ लाख निकासा भयो । त्यो वर्ष उत्तरतर्फका झ्याल र पेटीहरू बनाउने काम भएको र पूर्वतर्फको लागि काठ किन्ने काम भएको थियो ।

आ.व. ०५३/०५४ ने.रु. १५ लाख निकासा भएको

सो वर्ष उत्तरतर्फको धर्मशालाका झ्यालहरूको मर्मत, काठका थामहरूको मर्मत र उत्तरतर्फको धर्मशालाको पूरा जीर्णोद्धारको काम गरिएको थियो । भारतमा बसोबास गरेका नेपालीहरूबाट एक समिति बनाएर त्यसको व्यवस्थापन गर्ने निर्णय भयो ।

आ.व. ०५४/०५६ मा १८ लाख निकासा भएको थियो । सो वर्ष पूर्वपट्टिको धर्मशालाको जीर्णोद्धार गर्ने काम गरियो ।

आ.व. ०५५/०५६ सालमा ने.रु. १८ लाख निकासा भएको थियो सो वर्ष पूर्वपट्टिको धर्मशालाको बाँकी कामहरू, शौचालयहरू बनाउने काम गरियो साथै धर्मशालाको दक्षिणतर्फको भाग सम्पूर्ण जगदेखि नै पुनः निर्माण गर्ने काम पूरा गरियो ।

आ.व. ०५६/०५७ सालमा १४,५०,००० निकासा भएकोमा साम्राज्येश्वर महादेव मन्दिरको पहिलो तल्ला बढो होसियारपूर्वक टेवा दिएर जग लगाएर पुराना सडेगलेका काठहरू हटाइ, पहिले काठमाडौँबाट लगेका काठका कलात्मक झ्यालढोकाहरू पहिलेको जस्तै हुबहु मिलाएर मन्दिरमा फेर्ने काम भयो । फेर्न नपर्ने टुँडालहरूलाई मर्मत गरी होसियारपूर्वक पुनः लगाउने काम भयो ।

सोही वर्ष मन्दिर परिषद्मा अनाधिकृतरूपले बनाएको परेवाको खोर र एउटा शिव मन्दिर भत्काउने काम गरी वातावरण सुधार गर्ने काम गरियो । मन्दिरबाट र धर्मशालाबाट किराले खाएका, सडेको काठहरू, टुँडालहरू, झ्यालढोकाहरू आदिलाई जम्मागरि रासायनिक उपचार गरेर मन्दिर परिसरमा एउटा काष्ठकला संग्रहालय बनाउने कार्य गरियो । यो संग्रहालय हेर्न विदेशीहरूले भा.रु. १०/- को टिकट लिएर प्रवेश गर्ने गर्दछन् । यसबाट समेत समितिलाई केहि आर्थिक लाभ भएको छ ।

आ.व. ०५८/०५९ सालमा करिब २४ लाख निकासा गरी धर्मशालाको पछाडीपट्टिको साँधमा जोडिएको डा. एस.वि. शुक्लाको भवन खरिद गरी त्यसलाई मर्मत सम्भार गरी मिति २०५९/३/६ गते तत्कालिक संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्री श्री बलबहादुर के.सी.ज्यूले पशुपति वृद्धाश्रमको उद्घाटन गर्नुभएको थियो ।

हाल सो वृद्धाश्रममा काशीवासमा गएका असहाय वृद्ध महिलाहरू २६ जनालाई बस्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

समस्याहरू

(क) पण्डाहरूको समस्या

नेपाली मन्दिर र धर्मशाला नेपाल बाहिर भएको कारणले नेपाल सरकारले समय-समयमा उचित ध्यान पुऱ्याउन नसकेकाले विगत २७/२८ वर्ष अगाडिदेखि स्थानीय शुक्ला थरका पण्डाहरूले अतिक्रमण गरी बसी आएका थिए । तिनीहरू आफूलाई पूजारी भनि सर्वसाधारण नेपालीहरूलाई मन्दिर प्राङ्गणमा पस्न दिदैनथे । मन्दिर भित्र विदेशीहरूलाई प्रवेश गराएर रूपैयाँ आर्जन गर्दथे । तिनीहरूले सो क्षेत्रमा अन्य गैरकानूनी कार्य समेत गरेको कुरा स्थानीय वासिन्दाहरू बताउँदथे । तर तिनीहरूको डरले कसैले पनि स्थानीय प्रशासन समक्ष उजुरी गरेका थिएनन् ।

उनीहरू धर्मशाला छोड्न चाहँदैनथे । डर देखाउने, धम्काउने, मानिसहरूको सामानहरू लुट्ने जस्ता कार्यले गर्दा मन्दिर परिसर बढ्दामा भइसकेको थियो । धर्मशाला जीर्णोद्धारको सिलसिलामा महामहिम राजदूत डा. भेष ब. थापाज्यू मिति २०५५ सालमा बनारस हिन्दू विश्व विद्यालयको एक कार्यक्रममा पाल्नु हुँदा वहाँलाई नेपाली मन्दिर परिसरमा भ्रमण गराइयो र सम्पूर्ण वस्तुस्थितिको अवगत गराउने कार्य भयो । धर्मशाला र मन्दिरको जीर्णोद्धार कार्य समाप्त भएपछि भारतका लागि शाही नेपाली राजदूत संरक्षक रहनु भएको बनारसस्थित नेपालीहरू संलग्न एक साम्राज्येश्वर पशुपतिनाथ महादेव मन्दिर तथा धर्मशाला संचालक समिति (ट्रस्ट) बनाउने, पण्डाहरूलाई केहि रकम दिएर धर्मशाला परिसर बाहिर हटाउन जरूरी भएको कुरामा सहमति भयो । परियोजना सञ्चालन गर्ने सिलसिलामा हामीद्वारा परराष्ट्र मन्त्रालय मार्फत् भारतीय सरकारसंग सम्पूर्ण कुराहरूको अवगत गराई सुरक्षाका आवश्यक व्यवस्था मिलाएर परियोजना सञ्चालन गरियो । परियोजना समाप्त भएपछि पण्डाहरूलाई केहि रकम दिएर धर्मशाला छोडाउने शर्तमा श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्को ०५६/१२/३ को निर्णयानुसार भा.रू. २ लाख निकासा गरी मन्दिर व्यवस्थापन पक्षलाई उक्त रकम दिएर

पण्डाहरूलाई धर्मशालाबाट हटाउने काम भयो । हाल धर्मशाला पण्डाहरूको अतिक्रमणबाट मुक्त भएको छ । मन्दिर स्थापनाका समयमा मन्दिरमा चढाएको नगरा (तामाको) पण्डाहरूको कब्जामा रहेको थाहा पाएपछि सो नगरा हामीले पण्डाबाट लियौं र गुठी संस्थानको सहयोगमा मर्मत गरेर हाल बजाउने गरिएको छ । सो नगरामा निम्नलिखित अभिलेख छ । “श्री साम्राज्येश्वर प्रीतये अर्पित स्वस्ति श्री सम्बत १९०० आषाढ वदि ५ रोज ६ शुभम् ।” यसबाट यो नगरा वि.सं १९०० साल आषाढ ५ गते शुक्रवार चढाएको बुझिन्छ ।

(ख) कालिगड र सामानहरूको समस्या

नेपाली काष्ठकलाका उत्कृष्ट नमूनाका रूपमा रहेका यी मन्दिर र धर्मशालाका काष्ठ कलाकृति बनाउने कालिगडहरू काठमाडौँबाट लैजानु पर्ने, त्यो पनि मार्गदेखि फागुनसम्मको मौसममा मात्र काम गर्न सम्भव हुने अन्य महिनामा बनारसको तापक्रम बढेर ४५ देखि ४८ डिग्रीसम्म पुग्ने भएकाले कहिलेकाहीँ वैशाखसम्म बस्नुपर्ने अवस्थामा कालिगडहरू विरामी भई वीचमा काम अधुरो छोडी फर्कने समस्याहरू थुप्रै आए । पटकपटक काठमाडौँ आई अर्को नयाँ कालिगडहरूलाई आउने जाने भाडा परियोजनाबाट मिलाउने शर्तमा बुझ्मती र भक्तपुरका धेरैजना कालिगडहरूलाई बनारस लगि काम गराउने कार्य गरियो ।

त्यस्तै मन्दिर संरक्षण गर्दा धेरै नेपाली कालिगडहरूले असम्भव ठानेको, इन्जिनियरहरूले जोखिमपूर्ण छ भनेको मन्दिरलाई चारैकुनाबाट जगको टेवा दिएर सबै पुराना काठहरू फेर्नु सानो चुनौतीपूर्ण कार्य थिएन । शुरुमा मन्दिर भित्रका खम्बाहरू, मेठहरू बढो सावधानीपूर्वक एक पछि अर्को गरि टेवा दिएर फेर्ने काम भयो । तर बाहिरी गारोलाई टेवा दिएर ढोकाहरू फेर्ने काम गर्न ज्यादै कठिन थियो । सामान्य कालिगडहरूले फेर्न नसकेपछि वर्षातको समयमा काठमाडौँ आई भक्तपुर निवासी श्री लक्ष्मी प्र. राजचलको नेतृत्वमा गएको कालिगडहरूले बडो सावधानीपूर्वक असम्भव जस्तो देखिएको कामलाई सम्भव गराई कुनै पनि नोक्सानी

नपुन्याइकन जीर्णोद्धारको कार्य सम्पन्न गरियो । यो कार्य गर्ने लक्ष्मीप्रसाद राजचल धन्यवादका पात्र छन् ।

धमिरा लाग्ने समस्या

बनारस समुद्र सतहदेखि २६५ फूट उचाईमा पर्दछ । यो गंगाको किनारमा रहेको कारणले गर्दाखेरि धेरैजसो ठण्डामा यहाँको आद्रता (Moisture) बढी हुन्छ ।

जाडो महिनामा ४० डिग्री फरेनहाइटदेखि ६० डिग्री फरेनहाइटसम्म हुन्छ भने गर्मीमा १०३ डिग्री फरेनहाइटदेखि ११५ डिग्री फरेनहाइट करिब ४७ डिग्री ४८ डिग्रीसम्म तापक्रम बढ्छ । यस्तो अवस्थामा सँखुवाको काठमा धमिराहरू र अन्य Termite हरू छिट्टै बढ्ने वातावरण तयार हुन्छ र काठ Organic material भएकाले ती धमिराको खाद्यवस्तु हुन जान्छ ।

उपचार तथा नियन्त्रण

धमिरा लागेका काठहरूलाई परियोजना सञ्चालन भएको समयमा क्लोरोपाइरीफोरस १ भाग, ९ भाग मट्टितेल, १० भाग लिन्सीड आयल मिलाएर घोल बनाएर काठमा रासायनिक उपचार गरियो । त्यस्तै बालुवाका कणहरूलाई ब्रसले सफा गर्ने काम गरियो ।

मन्दिर र धर्मशालाको सञ्चालन व्यवस्था

श्री ५ को सरकार, पुरातत्त्व विभागले आ.व. ०५०/०५१ देखि मन्दिर र धर्मशाला जीर्णोद्धार गर्ने समयसम्ममा ने.रू. ७८,६६,०००/- खर्च गरिसकेको छ । यत्रो ठूलो रकम खर्च गरेर जीर्णोद्धार गरेको मन्दिर र धर्मशालाको व्यवस्थापन गर्ने निकाय नभएमा यो फेरि लावारिस भएर १० वर्षपछि पहिलेको अवस्थामा पुग्ने डर भएकोले मन्दिर र धर्मशाला व्यवस्थापनको कार्य सुचारुरूपले सञ्चालन गर्न श्री ५ को सरकारले ०५६।२।१० को निर्णयानुसार शाही नेपाली राजदूत संरक्षक रहनु भएको एक साम्राज्येश्वर पशुपतिनाथ महादेव मन्दिर तथा धर्मशाला संचालक समिति (ट्रस्ट) ललिताघाट वाराणसीको कार्यविधि नियम २०५६ गठन गरेको छ ।

यो समितिमा उपाध्यक्ष, कोषाध्यक्ष, महासचिव, सहसचिव र सदस्यहरूमा विद्या धर्म प्रचारिणी समिति

वाराणसी, पुरातत्त्व विभाग, गुठी संस्थान, डि.एम. वाराणसी, नेपाली संस्कृत छात्र परिषद्का अध्यक्ष, प्रथम सचिव, शाही नेपाली राजदूतावास, नयाँ दिल्ली आदि पदेन सदस्य रहने गरी ट्रस्टले जम्मा १६ सदस्यीय संचालक समितिको गठन गरी अध्यक्षमा ओंकारानन्द गिरीलाई नियुक्त गरेको छ । यो समितिले मन्दिर र धर्मशालाको राम्रोसंग सञ्चालन गरेको छ ।

आय स्रोतहरू

नेपालका अन्य मन्दिरहरूमा भैं यो मन्दिरको आय श्रोतमा भक्तजनहरूले चढाएको भेटिहरू, धर्मशालामा बास बस्ने आउने तीर्थयात्रीहरूबाट प्राप्त रकमहरू आदि हुन् । यो मन्दिर र धर्मशाला निर्माण गरेको अवस्थामा श्री ५ राजेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको समयमा मन्दिर र धर्मशालाको व्यवस्थापन सञ्चालन गर्न नेपालका विभिन्न ठाउँहरूमा जस्तै वारा, पर्सा, रौतहटमा १७५५ विगाहा जमिन गुठी राखेको कुरा गुठी संस्थानबाट बुझिन आयो । तर यसमा १५०० विगाहा जमिन रैकरमा परिणत भइसकेको र बाँकी जमिनको पनि आम्दानी गुठी संस्थानले उठाउन नसकेको कुरा गुठी संस्थानले बताएको छ ।

यो मन्दिरमा पूजा गर्ने पूजारी एकजना र दुइजना सुरक्षागार्ड गरी ३ जनाको लागि घटिमा मासिक भा.रू. ५०००/- आवश्यक पर्ने भएकोले गुठी संस्थानसंग अनुरोध गर्दा ०५६ सालमा ६०,०००/- भा.रू. प्राप्त भएको थियो । ०५७ सालमा गुठी संस्थानबाट कुनै पनि रकम प्राप्त नभएको अवस्थामा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयसंग मन्दिर संचालक समितिले भा.रू. ५ लाखसम्म अक्षयकोष राख्ने व्यवस्थाको लागि अनुरोध भई आएपछि त्यसको लागि ने.रू. ७,७०,०००/- निकास गरी पठाइ दिएपछि त्यसमा ट्रस्टले बाँकी रकम थपि भा.रू. ५ लाखको अक्षयकोष राखी त्यसको वार्षिक व्याजबाट धर्मशालाको सुरक्षागार्डहरूलाई पारिश्रमिक दिने काम भएको छ । यो वर्ष गुठी संस्थानले नित्य पूजाआजा गर्न र पर्व पूजाको लागि दरबन्दी कायम गरी वार्षिक ने.रू. १ लाख दिने निर्णय गरेको कुरा गुठी संस्थानबाट बुझिन आएको छ ।

टिकटबाट आम्दानी

मन्दिर र धर्मशाला जीर्णोद्धार गर्दा बचेका काष्ठ कलाकृतिहरूलाई रासायनिक उपचार गरी Wooden Art Museum मा राखिएको छ । त्यसमा विदेशी पर्यटकहरूलाई भा.रू. १०१- का दरले प्रवेश शुल्क लगाइएको छ । त्यसबाट पनि वार्षिक ५०/६० हजार भा.रू. आम्दानी हुने सम्भावना

यो वर्ष २०५९ साल आषाढ ६ गते स्व. श्री ५ वीरेन्द्रको प्रथम वार्षिक पुण्यतिथिको अवसरमा नेपाल पर्यटन बोर्डले सांस्कृतिक सूचना केन्द्र नेपाली धर्मशालामा खोल्नो । सो सूचना केन्द्रको उद्घाटन तत्कालिक संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्री बलबहादुर के.सी.ले गर्नुभएको थियो । यो आ.व. ०५९/०६० श्रावणदेखि सो सूचनाकेन्द्रमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको लागि भा.रू. ५०,०००१- नेपाल पर्यटन बोर्डले सो समितिलाई दिने निर्णय गरेको छ । यो पनि ट्रष्टको आम्दानीको स्रोत हुनगएको छ ।

सोही दिन काशीमा बसेका असहाय वृद्धाहरूको लागि सुविस्तासंग बस्ने व्यवस्था होस् भनि तत्कालिक मन्त्री बलबहादुर के.सी.ले पशुपति वृद्धाश्रमको उद्घाटन गर्नुभएको थियो । सो वृद्धाश्रममा हाल नेपाली नारीहरू जसको बाँच्ने आधार छैन । जसको कोहि पनि छैनन् । जो प्राण त्याग गर्न काशीमा आएका छन् तिनीहरूलाई ट्रष्टले बसोबास गर्न दिएको छ ।

पुरातत्त्व विभागले ध्यान दिनुपर्ने कार्यहरू

नेपाल र नेपालीहरूको गौरवको रूपमा रहेको यस मन्दिर र धर्मशालाको सम्पूर्ण जीर्णोद्धारको कार्य पुरातत्त्व विभागले ने.रू. ७८,६६,०००१- खर्च गरी सम्पन्न गरिसकेको छ । यत्रो ठूलो रकम खर्च भइसकेकोले पटकपटक नेपालबाट आएर रेखदेख गर्न सम्भव नभएकोले र यस स्मारकलाई विभागले शुरूदेखि नै आत्मनिर्भर स्मारक- (Self Sustainable Monuments) को रूपमा विकास गर्ने लक्ष्य राखे अनुरूप यो मन्दिर र धर्मशालाको रेखदेख, व्यवस्थापन आदि सम्पूर्ण कार्य गर्ने जिम्मा साम्राज्येश्वर पशुपतिनाथ महादेव मन्दिर तथा

धर्मशाला संचालक समितिलाई दिएपनि प्रत्येक वर्ष रासायनिक उपचार अनिवार्य रूपमा गर्न निर्देशन दिनुपर्दछ । नत्र धमिराले काष्ठ कलाकृतिलाई हानी पुऱ्याउँदछ ।

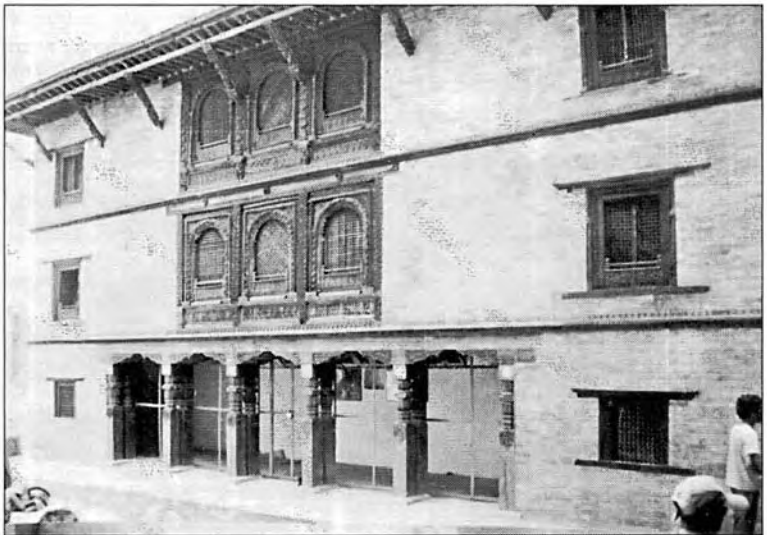
हाल समिति पहिले जस्तो आर्थिक समस्याले रूग्ण अवस्थामा नभएकोले सम्पूर्ण आम्दानीको २५ प्रतिशत जति मन्दिर र धर्मशालाको जीर्णोद्धारको लागि अनिवार्य रूपमा छुट्टयाउन लगाउनु पर्ने हुन्छ । त्यसको लागि विभागबाट समितिले मागेको प्राविधिकहरू विभागबाट उपलब्ध गराइ दिनुपर्ने हुन्छ ।

प्रत्येक वर्षको आय-व्यय विवरण विधानमा उल्लेख भए बमोजिम समितिबाट अनिवार्य रूपमा माग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

प्रत्येक ३-३ वर्षमा हुने समितिको निर्वाचनमा विभागको प्रतिनिधि पठाउनु पर्ने हुन्छ । बाहिरबाट समितिलाई आवश्यक परेको बखतमा सहयोग पनि दिदै मन्दिर धर्मशाला र वृद्धाश्रमको रेखदेख राम्रोसंग भए नभएको निगरानी गर्नु जरूरी हुन्छ । शाही नेपाली राजदूतावास, नयाँ दिल्लीमा सम्पूर्ण कार्यहरूको जानकारी दिन समितिलाई निर्देशन दिनुपर्दछ । हाल सबै समस्याहरूको समाधान भयो भनि पुरातत्त्व विभाग चुप लागेर बस्नु हुँदैन । समय-समयमा रेखदेख पुऱ्याउनु जरूरी हुन्छ ।

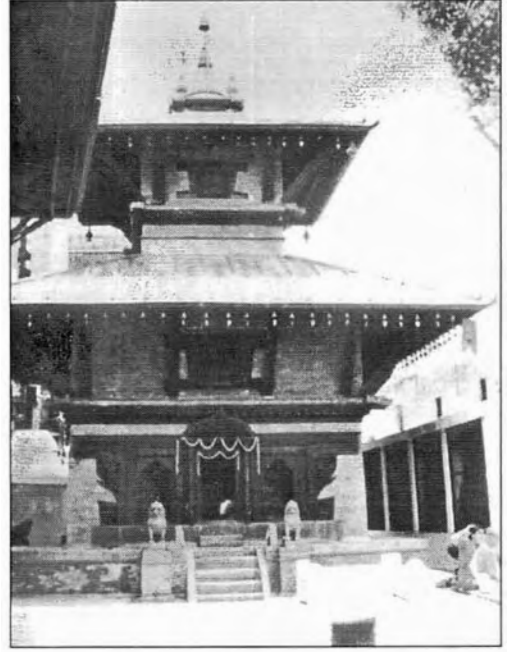
जीर्णोद्धार अधिको सत्तल

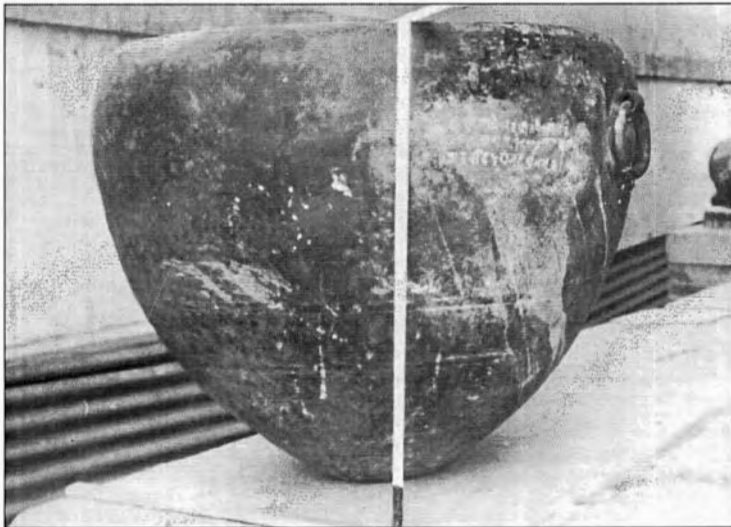
जीर्णोद्धार पछिको सत्तल

ललिताघाटस्थित रणवहादुर शाहले जप गर्ने
आसन

जीर्णोद्धार पछिको साम्राज्येश्वर महादेव
मन्दिर

सम्बत् १९०० को अभिलेख भएको नगरा